

Бошко Мијатовић
Центар за либерално-демократске студије
Београд

УДК: 316.334.2
Прегледни рад
Примљен: 20. 5. 2012.

ЕКОНОМСКЕ ИДЕЈЕ МИРКА КОСИЋА¹

У овом раду су изложене и анализирани основне економске идеје Мирка Косића (1892-1956), вероватно најзначајнијег српског социолога пре Другог светског рата. Косић је школован као економиста, радио је цео животињи век као економиста и досија писао као економиста. Основни закључци су следећи: (1) припадао је млађој историјској школи у економској науци по томе што је етичком моменту придавао прворазредну важност, (2) првенствено је писао о најкрупнијим темама (избор друштвеног уређења, социјална правда, историја економских доктрина), иако да његови економски текстови у значајној мери припадају популарној филозофији и (3) симпатије су му, макар у млађим годинама, биле окренуте „према друштвеном реформизму који би довео до социјализма немарксистичког типа, мада је осијао досија неодређен како би праведно друштво изгледало, ко би донео промену поретка и како би она била изведена.

Кључне речи: економија, друштво, социјално мишљење, капитализам, либерализам, социјализам, Мирко Косић

1. Косић као економиста

Мирко Косић (1892-1956) првенствено је познат као социолог, и то утемељивач социологије и вероватно најзначајнији српски социолог пре Другог светског рата. Ипак, у његовом у животу важну улогу играла је и економија, па се поред његовог имена с правом наводе два занимања: „економиста и социолог“ (Митровић, 1982). Косић је вероватно најважније радове написао у социологији, али је претежно образован као економиста, већи део живота радио је као економиста и написао је више економских дела. Могуће је да је бављење економијом и економским пословима за Косића био посао из нужде, јер га за социолога готово да и није било. Тада је социологија била млада наука, па је и број места и за њено студирање и касније за рад био врло ограничен, чему је вероватно допринео и

¹ Захвалан сам Бориславу Милићу што ме је упознао са неким занимљивим информацијама о животу и раду Мирка Косића.

Косићев неуспех да се запосли на приличнијем месту на београдском универзитету. Било како било, окренуо се економским темама и пословима и користио своје знање из економије како би нашао место под сунцем и зарадио за живот.

Погледајмо његове студије. У складу са тадашњом праксом, студирао је курсеве из друштвених наука на више универзитета – у Стразбуру, Минхену, Женеви и Цириху. Током редовних студија налазимо га на универзитетима у Стразбуру и Минхену. Наиме, по завршетку класичне гимназије у Трсту 1911, уписао се на (немачки) Универзитет у Стразбуру и студирао га 1911/1912. године. Следећа четири семестра проводи у Минхену (1912-1914. година).² Као Косићеви учитељи наводе се, поред неколицине социолога, и Георг Фридрих Кнап, Леополд фон Визе и Брентано (Митровић, 1982).

Деценијама професор националне економије на Универзитету у Стразбуру, Кнап је чист економиста који се углавном бавио монетарним питањима, а са социологијом није имао никакве везе. Оснивач је чарталистичке монетарне теорије, која и данас постоји на маргинама монетарне науке. Фон Визе је познао име у социологији, али је претходно школован као економиста (докторат из економије) и пре Првог светског рата предавао економске предмете на више универзитета (Берлин, Хановер). Не знам да ли је Визе непосредно предавао Косићу, али је Косић очигледно ишао Визеовим путем: економија на студијама и као запослење, озбиљан рад на социологији.³

Око Брентана изгледа да постоји извесна конфузија код аутора који пишу о Косићу. Милован Митровић је у *Социолошком лексикону* у одредници о Мирку Косићу навео само презимена његових учитеља, а не и имена, па не знамо о ком се Брентану ради. Касније се овај Митровићев текст преносио и користио другде – на пример, на сајту Српског социолошког друштва⁴ и у тексту Петровић и Станојевић (2012)⁵ – али са додатком имена Франц испред презимена Брентано. Франц Брентано је у своје време био знаменит и утицајан психолог и филозоф.

Међутим, мислим да Косићев учитељ није био Франц, већ Лујо Брентано, Францов млађи брат и професор економије. Аргументи су следећи: Франц Брентано је у време Косићевих студија био стар, полуслеп човек, који је живео у Ита-

² Преузето 13.7.2012: <http://www.matrikel.uzh.ch/active/11813.htm>

³ О повезаноти Косића и Визеа сведочи и следећи детаљ: у истом броју часописа посвећеног 80-годишњици живота фон Визеа налази се Косићев текст *Zur europäischen Neuordnung*, али и Визеов текст *Mirko M. Kossitsch: (1892—1956)*, пошто је Косић у међувремену умро; видети *Soziale Welt*, Н. 3/4, 1956.

⁴ Преузето 13.7.2012: http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107%3A-18921956&catid=49%3A2011-12-11-16-56-29&Itemid=41

⁵ Преузето 13.7.2012: http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=254:2012-07-01-12-40-03&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41

лији; са друге стране, Косић је провео две године својих студија (1912-1914) на универзитету у Минхену, где је националну економију предавао тада веома познати и цењени економиста Лујо Брентано.⁶ Пошто је Косић у Минхену студирао *Staatswirtschaft*⁷ (државну економију), то нема сумње да му је Лујо био професор и учитељ. Штавише, Брентано је вероватно прихватио, а можда и подстицао Косићеву оријентацију на социологију јер се и сам тих година бавио темама које су блиске социологији или чак социолошке,⁸ о чему сведоче наслови његових тадашњих књига: *Теорија појаве*, 1908, *Малтусова теорија становништва и последња деценија*, 1909 (Косић је касније докторирао темом из демографије), *Раднички ситанови у градовима*, 1909.

Током доста кратког радног века, Косић се практично искључиво бавио економским пословима: у периоду до 1931, када је пензионисан, радио је као наставник економских предмета на факултетима у Суботици и Љубљани, као генерални секретар Индустијске и трговачке коморе у Новом Саду и као помоћник министра за трговину и индустрију. Колеге посланици у скупштини Краљевине Југославије звали су га економистом. На крају, под окупацијом, реактивиран је и био заменик гувернера Народне банке Србије.

За историју идеја је, свакако, једино важно његово дело, а не и формално образовање или место где је провео радни век. Косић је, ипак, поред социолошких писао и економске текстове, а вероватно најважнији – књигу *Основи економне теорије* – написао је због потреба наставе економских предмета у целој земљи, посебно своје у Љубљани.

2. Основи економске политике

Овде нећемо покушати да макар и најкраће прикажемо све што је Косић рекао у својој књизи, већ ћемо дати концизан преглед и анализу само оних Косићевих ставова које сматрамо важним за разумевање његових економских погледа. Стога се нећемо бавити његовим бројним социолошким екскурзијама у теме које нису стриктно везано за економију, као што су разматрање религије, етике, државе и њене улоге у животу друштва, или чисте политике и слично.

Погледајмо на кога се ослања Косић: код општих питања економске политике користио је удебених познатог, али другоразредног писца Еугена фон Филиповића, који је по оријентацији био бечки фабијанац, и Јозефа Конрада, данас заборањеног аутора; код историје економских доктрина користио је тада познату

⁶ Лујо Брентано је свакако заслужан за развој српске економске науке почетком XX века, пошто су, пре Косића, код њега учили Велимир Бајкић и Милан Стојадиновић.

⁷ Преузето 13.7.2012: http://epub.ub.uni-muenchen.de/9676/1/pvz_lmu_1914_sose.pdf;

⁸ Био је и члан Међународног института засоциологију.

историју економске мисли Шарла Жида (хришћански социјалиста и велики заступник задругарства) и Шарла Риста, као и поново фон Филиповића; код аграрне политике ослања се, између осталих, на Брентанову књигу *Agrarpolitik* (1897). Социјалистичка литература је далеко богатија. Очигледна је склоност Косића литератури умерене левице, што ће се показати у овом његовом раду.

2.1. О економској науци

Ову књигу Косић је започео на типичан начин за социолога, следећом тврдњом: “Човек, који је од увек живео у скупинама те је ‘по својој природи’ социјално биће, делао је у служби разноврсних друштвено-животних вредности: у првом реду религијских, а затим политичких и естетских”. Прави економиста никада не би овако почео текст о теорији економске политике.

Генерално посматрано, Косић је претежно писао ову књигу као економски социолог, а не као чист економиста. Ако прихватимо лепу дефиницију економске социологије коју су дали Шмелсер и Сведберг – „социолошка перспектива примењена на економске феномене“ (Smelser and Swedberg, 2005: 3) – онда је, нема сумње, Косић ову књигу добрим делом написао на начин економског социолога, односно посматрао је економски живот кроз социолошке наочаре. Тако одмах ограничава домаћај економије и економске науке у корист социологије када каже да је „*Целина*... сам друштвени живот као такав... а нису посебне целине у њему поједине функције“ као економија, право или религија. Чак, по Косићу, „не може бити речи о *аутономији* тих посебних функција“, па је и упоређење једне функције као што је економија са (засебним) организмом „методолошки од сумњиве вредности“. Тврдио је да су „друштвене науке, и теоријске, све специјалне с изузетком Социологије, која би баш имала за задатак да проучава целину друштвеног живота као такву“ (Косић, 1925: 9-16; италици су Косићеви), што је очигледно израз старог амбициозног приступа социологије из младих дана да буде наука над осталим друштвеним наукама и да објасни свет у тоталитету. Ипак, поједини одељци писани су онако како их социолози никада не би написали. Такође, веома су присутни и политиколошка размишљања, тако да се с поуздањем може закључити да су Косићеви *Основи економне теорије* једна економско-социолошко-политиколошка књига.

Косић је делио економску науку на два дела. Први је „апстрактна наука о економском делању“, па имамо „чисту или општу теоријску економику (нарочито у облику математско-квантитативне економике)“, док је друга „наука о привредном животу“, тј. „реалистичко-социјална или историско-теориска економика“. Под овим заплетеним називима о другом приступу подразумевао је обично упознавање чињеница о конкретној привреди. Оваква подела непосредно асоцира на стару дискусију унутар економске науке из XIX века између присталица

класичне теоријске економије и немачке историјске школе, где је прва користила апстрактни дедуктивни метод ради установљавана универзалних закона, а друга тражила упознавање економског живота на основу историјског материјала, тврдећи да су институције сваке земље специфичне и да се стога морају засебно проучавати, односно користити индуктивни метод.

Иако је тврдио да су оба правца оправдана, Косић је веровао да је за економску политику, којом се бавио у књизи, потребнија ова друга. Иако се за ово схватање може имати разумевања због слабости тадашње статистике, односно потребе да се изведу озбиљна истраживања како би се нешто сазнало о текућим процесима у привреди, ипак треба рећи да је данашње уобичајено гледиште сасвим другачије. Верује се, наиме, да је добра економска теорија нужна претпоставка ваљане економске политике (Tinbergen, 1952), будући да без теорије, која нам обезбеђује познавање економских закона и методолошки оквир анализе, остајемо само са гомилом немумштних факата. Додуше, нешто касније и Косић излаже исти став, рекавши да је „темељно познавање теорије претпоставка за успешно бављење с питањима економне политике“.

Десетак година касније донекле је применио своју класификацију економске науке и сада је дели на три компоненте: (1) *чистију економију*, која дефинише чисте економске законе и функције, на пример у области цена и тржишта, а без ослањања на психолошке, социолошке или историјске околности, (2) *приватну економију*, која се бави домаћинством и (3) *социјалну економију*, која истражује односе привреде са другим друштвеним функцијама, посебно потрошачима (Косић, 1934: 2-3). Чиста економија је, у ствари, економска теорија. Но, такве класификације свакако нису од већег значаја.

У економској науци стандардна је дистинкција између позитивне и нормативне економске анализе, почевши од Џона Невила Кејнза с краја XIX века. Док је позитивна вредносно неутрална и бави се питањима о томе како функционише економија, дотле се нормативна бави питањем шта треба да буде, шта је најбоље учинити у датој ситуацији, а што обично подразумева вредносне судове. Позитивна економика сматра се науком, а нормативна не. Косић се бави овим питањем, наравно нешто другачије дефинисано. Он разликује (1) практичну науку, која се бави стварним односима у привреди и могућностима и средствима за измену постојећег стања, а на основу историјског искуства и логичког резонувања, и (2) питање циљева за акцију, односно њиховог постављања и оправдавања. Косић тврди да је наука само оно прво, а не и друго. Циљеве постављају интерес људи и воља, односно одлука, каже Косић, док се наука бави сазнањем и није акција. „Само спој воље и знања може да резултира плодотворном акцијом“ (Косић, 1925: 17). Очигледно је Косић по овом питању био на стандардном економском гледишту.

Политичким процесима Косић посвећује доста простора. Интересантно је је његово истицање важности психолошких елемената у политичком животу, као, на пример, „духовних снага“ као што су *субјекција* и *илузија*, чиме је показао разумевање за важност политичког маркетинга. Такође је модерна његова спознаја заснивања и деловања политичких партија и других организација на интересном начелу, чак и када „то чине под образином општих 'народних' начела“. У том смислу запазио је процес претварања странака које су настале као идеолошке у интересне (либерална заступа интересе буржоазије, социјалдемократска радника). Том процесу, каже, још најбоље одолевају клерикалне странке. Друге интересне организације које помиње су раднички синдикати, аграрне коморе, организације индустријских и трговачких предузимача, чиновничке и потрошачке организације итд. Ове интересне организације, примећује Косић, утичу на економску политику или непосредно, притиском на владу и парламент, или посредно, кроз политичке странке, а „пред јавношћу теже да докажу како је у интересу целине да њихови групни интереси буду задовољени“ (Косић, 1925: 27). Доста модерно, недостаје само реч *лобирање*.

2.2. *Темељи економске ђолијике*

На почетку, Косић се укратко бави првим питањем: да ли је економска политика уопште потребна? Пошто је споменуо некадашње дискусије о томе, закључио је да је дилему решила „политичка стварност“, па се показало да је епоха либералног немешања била само прелазна етапа од једног простијег ка „савршенијем интервенционистичком систему“. Додуше, Косић као разлоге интервенције наводи појаве нарушавања слободних тржишних односа – напред поменуте и неке непоменуте (картели, концерни) интересне групе, које воде експлоатацији рада, зеленаштву кредитног капитала, упропашћавању предузетништва, монополистичкој пљачци – чему држава треба да се супротстави у интересу целине; „неутралност“ од стране државе би у таквим околностима представљала интервенцију на рачун слабијих (Косић, 1925: 27).

Иако Косић тврди да је таква интервенција нелиберална, ипак се може веровати да заштита тржишта од искривљавања и злоупотреба представља либералну политику. Косић је одбацио једно екстремно схватање либерализма – по коме је држава потпуно неактивна – али не и либералну политику по данашњем схватању. Са друге стране, у време док пише ове редове, у свету још увек преовлађује либерално схватање економског живота и све земље теже да се врате на златно доба од пре Првог светског рата.

Следеће важно питање је питање домашаја економске политике, односно шта све држава сме да ради, а шта не би требало. Косић је навео подручја за државну акцију, са одговарајућим примерима:

- заштита, односно подстрек приватној делатности: правни поредак, посебне установе, награђивање и повлашћивање производње итд,
- ставање услова за развој приватне делатности: „стварање прометних могућности и кредита“,
- уклањање препрека или принуда да се нешто учини: давање права рударске експлоатације, односно принуда одводњавања или комасације земљишта,
- сузбијање извесних спонтаних појава: зеленаштво, монополи итд,
- предузимање извесних послова у државној режији, али не из фискалних разлога већ да се предупредe злоупотребе приватних, где првенствено мисли на монополе: железница, бежична телеграфија, осигурање итд).

Како је рекао, држава највећим делом оставља вршење економских послова приватној делатности, док сама обезбеђује „норме за координирање“ и даје „потпоре и подстрека“ тој приватној делатности, док сама предузима послове које приватна иницијатива не може, неће или не сме да врши: када нема капитала (инфраструктурни пројекти), када „нису зрели духовно“ (пољопривредници који не схватају предност вештачког ђубрива или нових култура), када активности нису непосредно рентабилне и када би приватни скетор злоупотребио могућности (монополи итд).

„Које су границе те интервенције?“, пита Косић. Није их могуће прецизно поставити, пошто зависе од околности, али мисли да је државна акција оправдана док је у „општем интересу“. Одмах је навео и проблеме с овим појмом – тешкоћу да се оперативно дефинише општи интерес – као и склоност многих да своје интересе представљају као опште. „У стварности државно-политичког живота не реализује се обично тај општи национални интерес, јер нема тог значајног политичког чиниоца који би га заступао, него конкретни интереси већина, односно компромисни интереси јаких група, а општи само утолико уколико се случајно поклапа са једним посебним групним интересом“ (Косић, 1925: 29-32). Штета је што овај последњи, реалистичан увид није подстакао Косића да се запита да ли је онда уопште добро залагати се за економску политику засновану на општем интересу када је она недостижна у општем случају, односно када обично води доминацији посебних интереса.

Искушао је и алтернативни пут: потражио је мерило које би служило за оцену текућих економских тенденција и могућих праваца политика и нашао га у *џри-вредном блајосћању*, које зависи од „продуктивности народне привреде“ и од „правичности дистрибуције“ у њој. Одмах је признао да су оба појма „сувише неодређена, да не кажемо магловита“. Под продуктивношћу очигледно је подразумевао национални доходак, мада га не назива тако и мада из „социјалне продуктивности“ искључује алкохол, артикле моде, козметику и слично.

Навео је и шта се све сматра правичним: „заштита слабих, слобода развоја за способне, одржавање средњег staleжа, расподела приноса према радној способности или једнака расподела“. По његовом мишљењу, није правична свака подела прихода на основу „слободног уговора“ јер њихови „услови“ нису једнаки, не налазе се у истом положају „нужности и хитности зарада“, тако да нису „једнако слободно пришли уговарању“. Одбацује и решење економске теорије о награђивању радника и капиталиста према доприносу производњи, јер не види зашто би капиталиста, који ништа не ради, имао право на „ренту“ од капитала (не знамо зашто је избегао да помене предузетнички профит, као тврђи орах за одбацивање), а и не види како би се оно измерило и спровело у пракси.

По Косићевом мишљењу, током времена је продрла идеја да онај ко производи добра заслужује да има бар „достојан или простојан“ начин живота, тј. да их друштво награди према њиховим делима. У почетку су то били ситни капиталисти који су се одрицали од потрошње и штедели, али у време богаташке раскоши великог капитализма не може се, каже, имати разумевања за земљишне ренте или монополску и конјуктурну добит, пошто такви власници никако не доприносе увећању вредности. Критика „нерадних“ доходака каква је Косићева нема утемељење у економској науци од маргиналистичке револуције из 1870-тих година када је одбачена радна теорија вредности Смита, Рикарда и Маркса, а само је она могла бити основа за разликовање радних и нерадних доходака. Сада се узима као дефинитивно да допринос новоствореној вредности дају и рад и капитал, па се тако и капиталисти сматрају кориснима стога што обезбеђују учешће једног важног производног фактора.

Са друге стране, „осигурање егзистенције радних елемената полазна је тачка данашњег схватања социјалне правде“. Али, каже Косић, ту одмах почињу контроверзе: да ли да им зарада буде одмерена према напору и жртви, или према резултату рада или према потребама? Или свима једнако? Овде је додао разумну напомену: „свака таква реализација правичности мора бити у границама привредне целисходности“, јер уколико би акција довела до смањења обима расположивог дохотка, онда би „такав облик правде био привредно штетан и по оне слојеве у чију се корист наводно врши“. Стога је излаз потражио у мерама које се могу извести на нивоу друштва, а без, како рече, укидања приватне својине, већ мерама пореске политике и социјалне делатности државе: решавање стамбеног питања, бесплатно школовање сиромашних даровитих, организација опскрбе средствима за живот и професионалног усавршавања итд. „Моћ широких слојева на основу њиховог здравља, образованости и материјалне обезбеђености најбоље је мерило у колико је остварена таква социјална правда“ (Косић, 1925: 37-39).

У својим разматрањима праведне расподеле Косић је одбацио, како смо видели, чисто тржишно решење – да је праведно оно решење до кога се долази кроз слободне уговорне односе.⁹ Његов аргумент – о неједнакој снази уговарача – чест је на левој страни политичког спектра, али стандардна економска наука верује у нешто сасвим друго: радник и капиталистичка фирма не стоје сами један према другом, већ постоји конкуренција не само међу радницима, већ и међу фирмама на тржишту рада тако да ни оне не могу да (зло)употребе своју већу економску снагу, него морају да прихвате преовлађујућу тржишну цену за дату врсту рада. Стога висока зарада радника, на пример, у САД није последица великодушности капиталиста или државне интервенције у корист радника већ тих тржишних сила (доприноса производњи, понуде и тражње, ограничене имиграција радника). На крају, приметимо да Косић није ближе изложио своју теорију дистрибутивне правде, већ је, суштински, остао на глобалном ставу да би свакоме требало обезбедити пристојан живот.

2.3. Историја идеја о економској једнакости

Поглед на историјски развој погледа појединих економских школа на економску политику дао је могућност Косићу не само да упозна читаоце са темом већ и да сам зађе у једно подручје од највећег значаја како за самог Косића тако и за социологију – улоге државе у друштвеном животу, посебно утицаја на социјално питање, које је за њега изнад свих.

На почетку разматрања историје идеја о економској политици Косић констатује постојање два основна погледа на однос човека и друштва – „индивидуалистичко“ и „колективистичко одн. социјално-универсалистичко“ – између којих је дискусија „безизгледна“. По првом, једина реалност је појединац, каже Косић, док је друштво збир појединаца, па је мерило сваке политике добро и интерес појединаца. По другом, друштво се претпоставља појединцу и оно није фикција, већ „реална апстракција“ која има „стварну егзистенцију“ и своје интересе којима се морају подредити интереси појединаца. „Индивидуализам тежи слободи а универсализам *правичности*“, с тим да су „слобода и правичност супротни идеали“. Ипак, мисли Косић, не треба противстављати појединца и друштво, јер „друштво постоји у индивидуама и кроз индивидуе, а индивидуе живе и делају свагда у друштву и кроз њ“ (Косић, 1925: 40-42).

На почетку свог путовања кроз време зауставио се код *меркантилизма*, једног програма државне економске политике из периода XVI-XVIII век, усмереног на националну самодовољност, детаљну регулацију привредно живота, подсти-

⁹ Овај став најчистије је заступао Nozick (1974).

цање извоза и ограничавање увоза како би се из суфицита дошло до што веће количине злата, а уз подизање флоте и узимање колонија. Неуобичајено је Косићево схватање да се у меркантилизму првествено промовише интерес владара а не државе и њене привреде, као и крајња оцена: „меркантилистичка доктрина са својим централним учењем о важности трговинске билансије одговарала је углавном стварним привредним приликама тога доба“ (Косић, 1925: 44-46). Насупрот томе, економска наука од Дејвида Хјума и Адама Смита (Косић их зове Јум и Смес) надаље практично једногласно сматра меркантилистички приступ великом и штетном заблудом, а међународну поделу рада корисном за све.

Косић са симпатијама коментарише *физиокрајске* индивидуалистичке теорије, сматрајући их првим системом научне националне економије. Посебно му се допада њихова класификација на продуктивну земљорадњу и земљораднике, на неопродуктивне земљовласнике и стерилне занатлије, трговце и интелектуалне раднике. „Та класификација је у основи тачна“, каже Косић, изричито подржавајући учење о „продуктивним и стерилним класама“ (Косић, 1925: 47). То се, наравно, никако не слаже са савременим економским уверењем да је продуктиван сваки рад који задовољава неку потребу, без обзира којој грани припада.

Прелазећи на *либерализам*, Косић га назива делом великог духовног покрета који је, још од ренесансе, радио на ослобађању појединца од „црквено-теолошке знаности“, превеликих овлашћења круне и сталешке везаности. Тако је створена слобода личности и слобода уговарања, што је створило темељ капиталистичког уређења. Али већ тада се појављује за Косића очигледно најважније питање – социјално питање – када либералина револуција, по Косићу, уништава старе институције заштите сиромашних.

Коректно интерпретира мисао Адама Смита, осим што не помиње Смитов став о пресудној важности друштвене поделе рада. Тачно је приметио да Смит, и поред инсистирања на конкуренцији као такође фундаменталној чињеници економског живота, налази место и за државу у ситуацијама када тржиште не може успешно да обави неки посао, са закључком да је „имао веома развијено осећање за потребе Социјалне Политике“. Додаје да ни Смитови настављачи, као Рикардо и Малтус, нису „догматички либералци, нарочито не с обзиром на питања Социјалне Политике“.

Косић знатну пажњу посвећује једној мање важној струју унутар либерализма – *манчестерском*, на челу са Енглецом Кобденом, који је инсистирао на слободној спољној трговини и борио се против колонијализма. Приписује му блиску везу са социјалним дарвинизмом, кога веома критикује. Критикује и француску школу хармоније интереса у друштву (Бастија), а њен статистички аргумент о расту реалних радничких надница током времена покушава да побије доста неуверљиво. Подржава Мила као либерала који дозвољава утицај „људске воље“ на рас-

поделу дохотка, а одбацује Спенсера због непоколебљивог либерализма и сродности са анархизмом.

Крај потпуне доминације либерализма Косић, занимљиво и вероватно тачно, налази у политичкој демократизацији, која је „повећала законодавни утицај радничких маса“ и донела заштитно законодавство и социјални реформизам, а тиме и замену до тада водећег начела слободе начелом „равнотеже социјалних снага“, што су пратили „неслућени васкрс разних социјалистичких учења“ и појава нових економских праваца (Косић, 1925: 48-63).

Нови и важан правац економске политике Косић налази у *доктрини националне економије*, тј. економске политике која полази од државе и нације приликом разматрања питања економске политике и привредног напретка. Оцима овог правца сматра Александра Хамилтона и Фридриха Листа, где циљ више није тек чисто комерцијалан и космополитски, већ развој и напредак нације, а средства не само рад и капитал, већ и њене духовне и социјалне снаге, при чему се интерес садашњег покољења може жртвовати будућим. Косић, свакако, примећује Листову умереност, односно сугестију да се царинска заштита пружи младој индустрији само док не сазри, а да се касније остави у отвореној конкуренцији са светом. Тај правац се добро поклопио, наводи Косић, са размахом државне идеје и национализма у САД, Француској и Немачкој током друге половине 19, а посебно почетком 20. века, са империјализмом и растућом политичком затегнутошћу. Национално-империјални правац запао је у економске тешкоће са заштитом и подстицањем домаћих предузећа пошто је дошло до стварања огромних фирми, картела, монопола и других привилегија, а доживео је, по Косићу, крај у Првом светском рату (Косић, 1925: 65-72). Морамо приметити да је Косић овај правац пропратио првенствено политиколошки и социолошки, а не и кроз економску анализу.

Социјалистичким идејама и њиховом развоју Косић посвећује доста простора, али опет без економске анализе, а са социолошком и политиколошком. Језгро сваког социјализма је, каже Косић, незадовољство неједнакошћу положаја људи и својине и тежња да се тај положај промени преносом бар производних средстава на друштво.

Разликује утопијски социјализам Бабефа, Сен Симона, Овена, Фуријеа и Прудона од „спекулативног (‘научног’) и емпријског, практичног социјализма. Укратко приказује Марксову теорију (вишак вредности, цене, профит), тачно налазећи да је њено језгро покушај „усавршавања“ Рикардове теорије, као и да она није издржала критику грађанских економиста, посебно наводећи Бем Баверкову. Косић мисли да се ни њене основне „тезе“ – концентрација капитала и социјализација производне технике, акумулација имања, пропадање средњих класа, радничка резевна армија, пауперизација пролетаријата и слом капитализма – „нису показале апсолутно тачним“. Стога налази да марксизам нема значај као

научни систем, већ као „идеологија социјалистичког покрета“, чији је темељ спознаја о класном интересу пролетаријата. Главним недостатком марксизма сматра његово „материјалистичко и механистичко схватање друштвеног живота“, тврдећи и да „нужност развоја капитализма у социјализам није довољно убедљиво утврђена“. Потом Косић прати деривате марксизма – синдикализам, большевизам, Бернштајнов ревизионизам – као и гилд социјализам и аграрни социјализам (Косић, 1925: 72-98).

Занимљиво је да Косић има пуно разумевања за тврдњу критичара социјализма да државно предузеће не може бити ефикасно колико и приватно, јер му недостаје „најјачи покретач људског рада: приватни интерес“, пошто је чиновничка плата увек иста, одговорност за резултате практично никаква, а бирократска ароганција обично велика. Ипак задржава наду да је могуће да и државна предузећа буду ефикасно вођена уколико се у њима примени исти подстицајни систем награђивања и уклањања директора какав постоји у приватном предузећу и уколико државна управа има „довољно добре воље, еластичности и способности“. Коначно, основни проблем функционисања социјалистичког друштва види у проблематичности „могућности битне промене људске психе“, пошто је основни мотив привредног рада „готово искључиво“ лични интерес и стога што још није пронађен такав механизам расподеле који би задовољио осећање правичности и одржао „диференцоване личне способности“ (Косић, 1925: 92-93).

Посебну пажњу, а и видљиве симпатије Косић поклања *солидаризму*, доктрини коју је, како сам каже, веома тешко дефинисати и која се лоцира између либерализма и „научног“ социјализма. Централна идеја је социјализам уз приватна средства за производњу. Корене јој налази у хришћанској и лаичкој моралној филозофији прве половине XIX века, почевши од Де Метра преко Конта до Кропотника, а циљ је „етизирање привреде“, тј. укључење моралне димензије. Приватна својина се задржава, али и у извесној мери социјализује кроз аграрне реформе, стамбено законодавство, сарадњу радника и предузетника, радно законодавство и слично. Важан део солидаристичког покрета јесте задружни покрет, али не његов производни део, јер он, како каже Косић, није успео, већ мрежа кредитних и продајних задруга, посебно ових других. Ипак је Косићев закључак да, погледавши полувековну историју задругарства у Европи, „социјализација читавог привредног живота на основу задругарства није могућа“, јер „задружни принцип има својих унутарњих ограничења, повучених снагама социјално условљене психе, да не кажемо човековом природом“. Спознаја значаја менталитета и моралне зрелости људи за друштвени преображај, каже Косић, најважнији је допринос солидаризма (Косић, 1925: 103-118).

У закључним разматрањима одељка о развоју теорија о економској политици најбоље се уочава основна Косићева оријентација: он се мање бави чисто еко-

номским аспектом економске политике већ му је, у ствари, главна тема социјално питање (које све време пише као Социално Питање) и како га решити. Али, Косић уопште не разматра појединачне мере (на пример минималне наднице, социјалну помоћ, прогресивне порезе, пензије итд) већ искључиво глобална питања избора друштвеног поретка – капитализам, социјализам или нешто треће – као пут да се социјално питање реши на задовољавајући начин.

Цео теоријски део књиге *Основи економне историје* од 120 страница суштински представља Косићеву личну расправу са либерализмом и капитализмом, стални покушај да себи и другима докаже да је либерализам, и поред добрих почетних резултата, сада превазиђен, да представља само једну фазу у развоју друштва и да је време да дође други систем који би био праведнији и моралнији, а у коме би разлике у дохотку и имовини биле мање и радници достојно живели. Како рече: „Брзо су се показале заблуде либерализма... Привредна слобода довела је до потпуног подвргавања слабих јачима, до поништавања многих животних облика и друштвених односа који су имали моралне и естетске вредности, али су у необузданој конкуренцији морали ишчезнути. Осетила се потреба да се привреда постави на етичке основе, појавило се Социално Питање“.

Претеривања марксизма довела су у његовом крилу, по Косићу, до ревизије доктрине и појаве ревизионизма и синдикализма, који већ нису били битно различити од хришћанских, демократских или „национално-идеалистичких“ струјања, па је створена „једна моћна и довољно равномерна 'средња идеја' којима је успело пребродити јаз између буржоаско-либералног и пролетерски 'револуционарног' става“. Онда следи лични став који јасно показује каква су Косићева политичка опредељења: „данас већ не снивамо о једном савршеном, идеалном поретку него се посвећујемо постепеном, напорном, али сталном поправљању постојећег. Ствар је терминологије када ћемо почети да сматрамо да је 'стари поредак' престао и отпочео нов“.

И тај труд, по Косићу, већ даје резултате: „Данас већ нико не спори право и потребу да се држава меша у те односе, да води једну систематску економску и социјалну политику“ и „ниједна влада не може више заступати либералистичко гледиште“. Овде је Косић донекле помешао стварност са својим жељама. Током 1920-тих година, а посебно током прве половине ове деценије, идеал носилаца економске политике у водећим земљама био је повратак на *belle epoque*, прдратни систем са либералним златним стандардом и слободном трговином као темељем међународних економских односа. Међутим, ликвидација наслеђа Првог светског рата представљала је тврд орах, а због огромних промена током рата (ратна привреда, успон САД и истрошеност Европе, пресељење злата из Европе у САД, европска задуженост и валутна несређеност), па се веровало да је потребан дужи прелазни период за повратак на либералну политику. Стога су многе

мере из арсенала ратне привреде задржане још неко време (спољнотрговински протекционизам, контрола цена и кирија, на пример). Владајућа либерална идеја постала је демодје тек 1930-тих година, после велике кризе из 1929. и наводних или стварних успеха планских и интервенционистичких политика у Немачкој, Совјетском Савезу, САД и другде.

Са друге стране, Косић потпуно реалистички схвата и прихвата као чињеницу човекову несавршеност и себичност, због које најчешће гледа своје сопствене интересе, док је према другима равнодушан. Када је човек такав, онда не ваља градити друштвено-економске системе који не респектују ту чињеницу, пошто би резултат могао бити неповољан. А Косић није склон превеликом експериментисању које би могло довести до смањења „издашности производње“ и и „просечног реалног дохотка појединца“, што не прихвата. Стога је, како смо већ навели, за задржавање приватне својине, додуше донекле „социјализоване“, и конкуренције као покретачких механизма. Ове имамо и блесак Косићевог економског талента, када је, поред личног интереса, лапидарно навео и „ризик“ као „снагу привредовања“. Нема сумње да је мислио на ризике које економски живот доноси, посебно на предузетнике који често на себе преузимају велике ризике, а који умеју да донесу не само профит њима него и велику економску корист друштву (Шумпетерове иновације).

Реалистични Косић уочио је и да солидаризам није правац који ће донети потребне промене, јер идеја солидарности није, како мисли, посебно блиска човеку, па се ни задружни покрет није најбоље показао, те стога не може представљати замену за приватносвојински капитализам.

Последња Косићева нада ипак је држава, као представник „националне целине“ и „интереса самог друштва“, чији је задатак да донесе напредак. Њена акција на унапређивању друштвеног поретка може мало по мало донети велике промене, каже Косић. Али, његов реализам и овде долази до изражаја и он савим јасно види опасност да ће у политичком процесу „државни апарат дограбити поједине привредне групе и своју моћ искористити у своје посебне интересе“ (Косић, 1925: 119-121).

И тако, сукобили су се Косићеви идеали и смисао за реалност. Желео је друштво засновано на моралу, праведно друштво, и био за у крајњој линији за социјализам (свакако не болшевичког типа), али је јасно видео озбиљне препреке на том путу, првенствено човекову природу. Остало је нејасно како би се до Косићевог праведног друштва дошло, које би друштвене снаге то извеле и како би оно на крају изгледало. Можда би се ширење социјалне државе у западној Европи после Другог светског рата могло протумачити као реализација Косићевих идеала, мада сумњам у то: он је, чини ми се, тражио дубље промене капиталистичког система.

2.4. Аграрна политика

Други и последњи део *Основа економне политике* посвећен је аграрној политици, а обухвата готово три стотине страна. Косић је намеравао, али није успео да објави и другу књигу у којој је планирао да обради занатско-индустријску и социјалну политику. Приметимо одмах једну методолошку разлику: данас се под економском политиком обично подразумева макроекономска политика (инфлација и конјуктура), а у Косићево време оно што се данас зове индустријска или развојна политика, тј. политика подстицања појединих привредних грана и економског развоја уопште.

Косић и овде примењује свој историјско-социолошко-економски приступ. Нашироко говори о значају аграра, о променама његове техничке основе, о историјским менама власништва, аграрних борби и ослобођења сељака, што је све занимљиво, али мало говори о Косићу.

Главна тема му је, ипак, старо и велико питање *мали или велики посед*. Косић налази да мало газдинство ефикасније користи земљу него велико, али мање ефикасно радну снагу. Чак дозвољавајући да је велико имање економски ефикасније, Косић брани мали посед тиме што није чиста економска јединица, већ породично домаћинство које нема најманог рада, углавном производи за себе знатно брижљивије него на великом поседу, које се може организовати у задруге и које, у ствари, представља заједницу ради „угоднијег живота“. Посебну предност даје малом поседу за радноинтензивне културе, као повртарству и живинарству (Косић, 1925: 223-252).

Косић наводи три ствари као опште услове развоја пољопривреде: мелиорацију, просвећивање и пољопривредно осигурање. Мелиорацију посматра као комплексно уређење земљишта, укључујући хидро радове, крчење шума и шикара, земљане радове, пољске саобраћајнице, комасацију и слично. Посебну улогу у томе веома је за општине, али и за државу када се ради о скупљим подухватима од националног интереса.

Незадовољан резултатима традиционалног преноса знања са оца на сина и спорашћу пријема нових знања и технологија, Косић се јако залагао за „пољопривредно просвећивање“ и у том циљу сугерисао коришћење пољопривредних школа разних нивоа. Схвативши да не могу сви да иду у овакве школе, предлагао је и пољопривредне курсеве, путујуће учитеље, издавачку делатност, огледна добра, изложбе и слично.

Треће питање које је детаљније обрадио је осигурање земљорадника од разних ризика које пољопривредна производња доноси. Критиковао је тада важећи закон о обавезном осигурању (из 1923) и сугерисао комбиновање „добровољно-задружна осигурања са државним субвенционисањем (напр. Швајцарска, Ческа), али ту треба пазити да субвенције не угуше осећање одговорности осигураника“.

Ово последње се данас зове морални хазард и сведочи о Косићевом дубоком разумевању економског резоновања (Косић, 1925: 390-403).

На крају, успротивио се постојању сталне дилеме, посебно истицане од стране социјалистичких писаца, да ли се оријентисати на аграр или индустрију, разумно верујући да за обе гране има места и да их посебно спаја прехранбена индустрија (Косић, 1925: 407-410).

3. Светска економија око 1930. године

Следећи Косићеви економски радови су и највише економски, пошто у њима готово да не постоји социолошка нота.

Први рад је написан 1929. године (*Савремени економско-политички њравци, особито у средњој Европи*, 66 страница) и бави се актуелним економским процесима у свету.¹⁰ Косић прво приказује економска кретања током 1920-тих година и тренутно стање: спор опоравак Европе, застарелост европске индустрије после рата, промене дужничко-поверилачког односа у корист САД, политичке промене у Русији, територијално смањење Немачке, огроман напредак САД итд.

Најважнијом одликом тадашњих светских економских токова сматрао је протекционизам (царински и административни), што је поткрепљивао подацима о расту увозних царина у већини земаља у односу на стање од пре Првог светског рата. Предводником тог таласа сматрао је САД, чије су царине биле у светском врху. Тај протекционизам сматрао је „националистичким“ и веровао да као „релативно краткорочна“ мера може дати позитивне резултате. Али, протекционизам, „особито код средњих и малих земаља када трајно делује, мора имати супротно дејство, тј. релативно осиромашење“, јер „отежава међународну поделу рада и поспешава развиће 'националних' предузећа која нису оптималне величине“, што је и данас уобичајен став међу економистима.¹¹ Занимљиво је да је као начин борбе против протекционизма, а за стварање услова за бржи развој навео „стварање једне јединствене велике привредне заједнице ('паневропске конфедерације')“ са „царинском унијом“, али није превише веровао у ту могућност због изражених политичких супротности.

Занимљива је и извесна промена Косићевих погледа за ове четири године, пошто сада не види државну интервенцију као супротну тржишту и капитализму,

¹⁰ Косић (1929: 3) скромно наводи да је ова књижица заснована на тадашњој светској литератури и да стога „никаких нових идеја, никаквих нових факата не може пружити“.

¹¹ Негативне последице протекционизма из међуратног периода, посебно оног из 1930-тих година, толико су и данас присутне у свести стручне (и политичке) јавности да је основни напор водећих светских влада током последње кризе био усмерен на избегавање појаве новог протекционизма, у чему се потпуно успело.

већ баш обрнуто. Како рече, „и када се води најактивнија интервенционистичка политика према привреди, као што је у данашњем неомеркантилистичком добу готово у целом свету случај, основа је привредног живота слобода тржишта и конкуренција на њему. Штавише, интервенционизам великим делом мотивисан је намером да се сузбију монополне појаве... и тржиште учини што више приступачним свима – бар национално-привредним субјектима“. Са друге стране, „планска привреда“ социјалиста и „државни капитализам“ болшевика иду баш на елиминацију конкуренције и државно управљање привредом (Косић, 1929: 5-19). Овде је Косић, верујем, у праву.

Други рад је из 1931. године (*Превирања у светској привреди – криза капитализма?* 61 страница), значи из времена велике економске кризе, започете крајем 1929. године. Наравно, главне теме су узроци, последице и могућности борбе против кризе. Косић информативно пише о старијим и тадашњим погледима на теоријске основе кризе, али те теорије данас углавном изгледају наивно, посебно стога што се ближе не бави најважнијим ауторима.¹²

Код разматрања узрока кризе, Косић је веровао да „савремена привредна депресија има претежно карактер структуралне кризе, проузрокована је померањем у склопу светске привреде чија су дејства, у виду несразмера појединих привредних елемената, нужно дуготрајна“ (Косић, 1931: 39-40). Под тиме подразумева хиперпродуцију у пољопривреди, техничка унапређења која су водила повећању незапослености, пад доходака после берзанског краха и слично. Ово објашњење индицира да Косић верује да се узроци кризе налазе у реалном сектору светске привреде, док савремена објашњења највећим делом траже узроке у тадашњим слабостима финансијског система (берза, банке, америчка монетарна политика), при чему се протекционистичкој трговинској политици¹³ приписује улога фактора који је битно појачао дубину кризе (ово последње је и Косић тврдио).

На крају се Косић позабавио са четири групе мера које се већ предузимају или само предлажу, што је и најзанимљивији део текста. Прва је „обарање најамница и спуштање цена“. У ствари, по класичној економској теорији дефлација (пад цена и надница због смањења тражње) требало би да аутоматски изведе привреду на пут опоравка, пошто би се тако повећала профитабилност и подстакла улагања и повећано пословање. Проблем је што у овој кризи тај механизам није дао довољне резултате, чак и поред државне акције на том плану. Косић је разу-

¹² Савремена макроекономија почиње са Кејнзовим делом *Општиња теорија запослености, капитала и новца* (1936); дотадашња разматрања (Виксел, Касел, Фишер и други) имала су здравих идеја (квантитативна теорија новца, привредни циклуси), али неинтегрисано у јединствен оквир и стога недовољно и конфузно, видети Blanchard (2000).

¹³ Протекционистички рат су повеле САД још 1930. године.

мео логику ствари, и бавио се разлозима неуспеха и нашао да, на пример, довољан пад цена онемогућују картели, а довољан пад надница синдикати. Чак се лепо бавио питањем да ли ће пад надница деловати на конјуктуру претежно позитивно преко појефтињења фактора производње или претежно негативно због смањења тражње услед опадање доходака становништва.

Друго, јавни радови. Косић налази да могу ублажити проблем незапослености, али, разумно, и да је не могу искоренити. Пар година касније, САД и Немачка кренуле су путем већих јавних радова, али та мера свакако није решила кризу.

Треће, кредитна политика. Овде Косић помиње модернија схватања узрока криза узрокованих финансијским системом и наводи Рикарда, Виксела, Фишера и Кејнза. Његов став је да кредитна политика може да делује антициклично, а да је потребна подршка централне банке било кроз политику дисконтне стопе, било кроз ниво својих кредита. Ипак, доста је скептичан према овим могућностима будући да верује у реалне факторе као основне узроке настанка кризе, а да је новац „више изражај односа“ у привреди него њихов „стваралац“.

Четврто, „манипулисање валута“. Косић наводи предлоге Фишера, Кејнза и Касела да се укине веза између курсева валута и злата, што у ствари значи напуштање тадашњег златног стандарда и залагање за стабилност новца. Косић не верује у овај приступ, наводећи неважне техничке разлоге (Косић, 1931: 40-50). Убрзо потом, водеће земље су напустиле златни стандард, са позитивним резултатима.

Како се види, Косићево схватање узрока кризе било је у основи погрешно, као и део разматрања могућих мера економске политике. Али, ово не умањује његово доста добро разумевање тадашњих економских неприлика и погледа знатног дела тадашњег стручног света, посебно у светлу чињенице да узроци и механизми ове кризе и данас представљају јабуку раздора међу економистима.

На крају, Косић се и овде позабавио питањем „Криза капитализма?“, како је насловио последњи одељак. Пошао је од Зомбартове карактеризације капитализма и нашао да се свет „изгледа“ налази у његовој другој фази, када се из „слободног прометног либерално-конкурентског, индивидуалистичко-специфичног“ прелази у „групно монополски (картели, трустови), бирократски реулисан и делом корпоративно интегралисан капитализам“. Против капитализма су радништво и бирократе навикле да командују у рату, па донекле и сама држава са својом интервенционистичком политиком. Косић закључује да ће се капитализам подносити све док има добре економске резултате, „док влада уверење да се у њему ипак, поред свих 'неправди' и неједнакости, релативно најбоље живи“. Тада се и повремене кризе и депресије се могу „поднети“. „Капитализам не сме дозволити да се под њим врши стварна пауперизација маса“, што се почело догађа-

ти за време кризе, јер се тако губи „raison d'être“ његовог постојања. „Тек када ишчезне могућност релативно доброг живота, ма и неједнаког, прихватају масе учење о благодетима једнакости у беди и убоштву“ (Косић, 1931: 51-61). Како се види, Косић је изгледа одустао од борбе великих идеја о праведности и социјалном питању које ће решити судбину капитализма, већ се, вероватно реалистичније, окренуо успешности у обезбеђењу квалитета живота као пресудном критеријуму.

4. Идеологија и економска наука

Последњи текст пред сам рат Косић је насловио *Политичке идеологије и времена економске теорије*, у коме се, занимљиво, пуном снагом и оштрим речима дао у одбрану рационализма и економске науке од политичара и народних маса.

Започео је издалека, наводећи да је пре Првог светског рата постојао снажан процес рационализације друштвеног живота, а под снажним утицајем економске логике. Тај рационализам је, каже, био ослоњен на „разумно одмеравање циљева и средстава, прорачунавање дејствија и напора“, што је пресликан основни економски резон, па је закључио да се тај друштвени рационализам могао назвати „панекономизам“. Рационализам је сугерисао да се „не исплаћују“ ни социјалне револуције ни међународни ратови, а „изгледало је да су господари привреде прави господари света, да 'капитал' дрма државама и народима, да је у билансима трговања и плаћања кључ свега политичког збивања у свету“ (Косић, 1940: 417-418).

Међутим, каже Косић, у XX веку се клатно заљужало у супротном правцу: почео је да „расте и по обиму и по интензивности активизам маса (и њихових вођа), које нису рационалне“, јер код многих „одлука воље и акција иду испред резонувања и разумног закључивања“, где одлучују „инстинкти, диспозиције, прохтеви, емотивне 'експлозије“, где постоје „утицаји тла, климе, и крви-расе, утицаји традиције и снаге институција“, где су многобројни „'емоционални' комплекси: тежња за важењем, за поређивањем, за стапањем и наступањем у групи, за борбом и самопрегоревањем, пожртвовањем“. И стога се, каже, „све више испољава разлаз економске и политичке активности“: економска тражи све више рационализма, а политичка људе „примата воље и страствености“. Маса су од Косића добиле додатну грдњу: „Маса су антикапиталистичке а priori, и кад од капитализма имају највише привредне користи. Он им је управо мрзак, јер је туђ њиховој душевној настројености. Он им је одвећ несентименталан, разуман, па им не пружа могућност за изживљавање њихових предиспозиција, за емоције 'једнакости' и 'правде“ (Косић, 1940: 418-419).

У складу с тим, променила се и економска политика. Пре рата она била првенствено мотивисана економским циљевима и либерална, па је покушавала да убрза економски напредак и постигла да је „развој текао релативно равномерно“. „Владало је осећање сталног пораста благостања и обезбеђености опстанка“. Насупрот томе, Косић налази у себи савременом периоду бројне институ-те бирократског уплитања, државне контроле, нарушавања тржишне равнотеже, ослоња на „праведне“ цене, наднице и камате итд, које смера да „изврши потпуно етизирање привреде!“ . Таква политика непосредни је баштиник ратне привреде, али и меркантилистичких, еснафских погледа из средњег века (Косић, 1940: 421-422).

Политичари, који воде државу и економску политику, „обично не познају законе економског живота“, оцењује разумно Косић, па нису у стању „ни да предвиђају она дејства њихових мера која нису имали у виду“. Уместо „економских критеријума“, они знају за „неекономна, национално-политичка мерила 'независности' (аутаркије), социално-политичке запослености и социално-етичке 'правичности' (при чему је обично 'правично' што користи нама лично, нашој тазбини, нашим другарима, нашим ужим земљацима, нашој класи, сталежу, професији)“.

Посебно је киван на „средњи сталеж“ (трговце, занатлије, земљопоседнике, капиталисте без капитала) који антимодерно и себично развија различите идеологије како би навео власти да их сачувају од ефикасније капиталистичке производње. Траже помоћ у „обезбеђењу егзистенције“ на рачун друштва пред надмоћном конкуренцијом, чак и онда када конкуренција обезбеђује јефтинију робу „сиротињским масама“, и позивају се на „социјалну правду“, на заслуге у прошлости, на свој „часни рад“ као да су сви остали „сами бандити“, а представљају се да су носиоци идеалних патријархално-нематеријалних вредности, да су „надахнути поборници“ нових схватања о вредностима у привреди, „о стављању привреде у службу човека, чије је достојанство врховна вредност овоземаљског света“ и тврде да „однос послодавца и послопримца има да се социално-етички (хришћански) фондира“ итд, све у своју корист (Косић, 1940: 422-424).

Доминацију антирационалних појава Косић повезује са национализмом који доводи до аутархије и који „одбацује и помисао да би лична слобода, индивидуална иницијатива, могла бити покретач привредног напретка“, јер „циљ национализма у економској политици није веће привредно благостање, него већа економска независност... аутаркија“. А у аутаркији и планској, диригованој привреди има наде за „оне који свој социални паразитизам прикривају вербализмом социјалне правде“. „И тако се дешава да су за 'планску привреду' и националисте, и хришћански корпоративци и реформни и марксистички социјалисти“.

Политизација економске политике далеко је одмакла, каже Косић, па за њу више нема чисто економских циљева. „Зато им више није ни потребна економска теорија“, пошто политичаре више не занимају ни рационалност, ни трошкови, ни ефекти. „Рационалност је данас... веома ретка особина, а економска рационалност изгледа најређе. Политичарима и бирократама много је лакше да брбљају о неком тобожњем 'банкротству' економске науке“ него да је упознају. Са друге стране, све веће државно дириговање привредом није могуће, а да се у једном тренутку не пређе из грађанског у социјалистички поредак. Пошто „економска наука скида маске са лица многих притајених и притворних превратника“, то је „такви реформатори и не воле“. „Много је лакше“, закључује своју одбрану економске науке Косић, радити „без самокритичности на коју нас обавезује наука“.

Изгледа да се Косић на почетку Другог светског рата, помирио са тржишном економијом и економском теоријом, макар у приличној мери. Више не истиче у први план социјално питање и социјалну правду, већ се чак подсмева неким који се на њих позивају. Брани капитализам и грађански поредак, не залаже се за социјализам. Овим не тврдим да се у потпуности одрекао социјалног реформизма, мада у тексту не видимо таква залагања, пошто његова критика честог коришћења појма социјалне правде на погрешан начин, ради злоупотребе, на пример, свакако не значи да је за њега идеја социјалне правде ирелевантна. Чак, у једном послератном тексту (Косић, с.а: 82-83) је изнео наду, или очекивање, да би по паду комунизма српски народ могао изборити „народну државу, а то је сељачко-радничку демократију – и политичку и социјално-привредну“, не прецизирајући ни овог пута шта под тим подразумева.

Закључна разматрања

Прво питање којим на које ћемо се укратко осврнути је питање карактера и Косића и његовог дела. Нема сумње да је Косић економиста, и по образовању и по знању, као што је, свакако, и социолог. Писао је економска дела, једну књигу и неколико озбиљних радова, у којима је некада екстензивно користио социолошке наочаре за економске феномене, а некада писао без тих наочара и са јаким економским резонем. Ипак, врло се мало бавио конкретним економским проблемима,¹⁴ већ обично најкрупнијим питањима: социјална правда и социјално питање, историја различитих доктрина и идеологија, избор економског и државног поретка (капитализам, социјализам, фашизам, национал-социјализам, большевизам), однос тржишта и државне интервенције и слично.¹⁵ Стога Косићеве радове у којима постоји јако присуство економског знања ви-

¹⁴ На пример (Косић, 1930а), мада је и ту убацио доста социолошких разматрања.

¹⁵ И последњи Косићев рад, видели смо, посвећен је великом питању: новом европском поретку.

ше припадају политичкој филозофији него чистој економској науци. Нема сумње да му је познавање економске науке битно помагало у раду на политичкој филозофији: био је шире образован и боље припремљен него многи други, а на начин друштвених мислилаца претходне генерације.

Друго је питање којој школи економске мисли припада Мирко Косић. Мислим да нема сумње да се ради о немачкој млађој историјској школи, чији је један од предводника био његов учитељ Лујо Брентано. Док је (британска) класична економска теорија била заснована на дедуктивном методу извођења економских закона – полазило се од највиших принципа који су сматрани очигледно истинитим на аксиоматски начин, па су закони даље извођени добрим економским резонувањем – дотле су представници историјске школе сугерисали индукативан метод, где се полазило од специфичности појединих земаља које је требало изучити уз помоћ историјског материјала и предложити најбоље мере економске политике и најбоље институције. Суштинске разлике, пак, између двеју школа биле су мање него што је изгледало на први поглед: и за припаднике немачке историјске школе Адам Смит је био највећи ауторитет, а конкуренција и тржиште сматрани су основом економског живота. Важнија разлика тицала се улоге државе: мања код Смита, а већа код присталица историјске школе.

Представници млађе историјске школе донели су нешто ново у односу и на старију историјску школу и на класичну теоријску економију – укључење етичког елемента, нарочито израженог кроз бригу о слабијима (сиромашнима, женама, деци, старима). Генерално посматрано, млађа историјска школа баштинила је елементе и класичне либералне школе и социјалиста XIX века. Лујо Брентано је међу колегама био више либерал (тако га је описивао његов други ђак Велимир Бајкић) и више теоретичар од других, али се снажно залагао за синдикализам и радничко законодавство. И Визе је део овог покрета, па су обојица сматрани социјалним либералима (Mises, 1976: 79). Мада је историјска школа изгубила теоријски дуел са неокласичном традицијом и као теоријски програм убрзо нестала са историјске сцене, ипак је на политичком плану оставила значајан траг: резултат њених идеја је концепт социјалне тржишне економије, који данас, макар нормативно, преовлађује у Европи. Слично млађој историјској школи и Косић је, посебно у млађим данима, моралном елементу придавао велики значај и готово увек социјално питање истицао у први план. Врло слично Брентану и Бајкићу.

Треће питање је: коме политичком правцу припада Косић? За млађе Косићеве године сумње нема: припадао је умереној левици позиционираној између капитализма и марксистичког социјализма, ма како звали тај правац. Очигледне су му симпатије за социјални реформизам који ће, како је веровао,

једног дана донети нови поредак у коме ће владати социјална правда и радни свет живети пристојно и достојно. Ипак, није био за национализацију капитала, већ за задржавање приватне својине као темеља економски продуктивног друштва, а на основу личног интереса појединаца. Бранио је индивидуализам и одбацивао сваки колективизам, делимично и стога што није веровао у могућност организовања рационалне социјалистичке привреде. Није довољно веровао, и поред симпатија, ни у солидаризам, заснован на задружним принципима. Јер, био је скептик у погледу човечије природе и није делио стандардно левичарско уверење о могућности њене лаке и брзе промене са променом институција.

И према држави био је скептичан. Иако је веровао да може бити корисна у поправљању друштва, реалистично је видео и озбиљну могућност њене злоупотребе у корист појединачних или групних интереса, као и преовладавање ирационалности у политичком животу, па није ишао далеко са државним реформизмом. Стога је остало нејасно како би то Косићево праведно друштво изгледало, ко би донео промену поретка и како би се она извела. Косић није имао одговор на ова питања, мада је био сасвим свестан њихове важности: сам је приговорио једном социјалистичком аутору (Де Ману) да су му идеје згодне за „антологију роматичког социјализма“, али да је најважније питање „како би се то економски спровело (а капитализам је првенствено привредни систем!)“. „Ми то не знамо“, закључио је Косић (1930б: 24-25).

Чини се и да је током времена дошло до еволуције Косићевих погледа. Док се у млађим данима, док је писао *Основе економне ѡлићике* (тада је имао 33 године), очигледно налазио на позицији умерене левике грађанског типа (можда мешавина солидаризма и фабијанског социјализма) дотле се у зрелијем добу (1940, са 48 година) изгледа померио ка либералном, капиталистичком поретку. Више га не критикује већ брани, уз подсмехање многим који се позивају на социјалну правду ради свог интереса. То померање ипак не мора да значи да је (потпуно) одбацио своја социјално-реформаторска уверења, већ можда да стару дилему либерални капитализам или либерални социјализам више не сматра релевантном, јер је на дневном реду озбиљнија и опаснија дилема: либерални капитализам или колективистички тоталитаризам леве или десне провенијенције.¹⁶ А ту су Косићеве симпатије свакако биле на страни оног првог.

Било како било, оријентација на најкрупнија друштвена питања навела је Косића да унутар економске науке изабере економску политику као своје основно подручје, свакако зато што се и она трудила око питања како унапре-

¹⁶ О томе је раније писао у другим радовима: Косић (1930в) и Косић (1933).

дити економске и уопште друштвене прилике. Овоме можемо додати историју економских доктрина, као врло корисну код разматрања најбољих друштвених устројстава. Стога се Косић није бавио другим важним дисциплинама, као што су теоријска економија, комерцијалне и јавне финансије и слично.

Поменимо и оцену коју је Косић добио од марксисте Обрена Благојевића (1981: 591), у јединој употребљивој историји економске мисли у Србији. После непотпуне, али коректне интерпретације, Благојевић закључује да су Косићеви „економски радови обојени битно социолошки“ (изгледа да није читао радове који се са том оценом не слажу), да му је идеал било мало сељачко газдинство, да је у почетку био „оштар критичар... капитализма“, али да је касније постао његов сарадник и то у најгорем облику „окупаторског немачког фашизма“. Благојевић погрешно верује да је Косића на то навело младеначко „одушевљење за германизам“.

Да Благојевићева и неповољна и нетачна оцена Косићевог рада не остане важећа, добро је што се повремено праве преиспитивања интелектуалног профила и домета појединих српских писаца из области друштвених наука. Такво преиспитивање свакако неће Косића претворити у великана економске мисли, али би га могло сместити међу боље српске економисте међуратног периода. Штета је, за економску науку, што се Косић окренуо социологији уместо да у економској области постигне знатно више.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић, О. (1981). *Економска мисао у Србији до Другој светској ратној*. Београд: САНУ.
- Blanchard, O. (2000). What do we know about Macroeconomics that Fisher and Wicksell did not? *De Economist* vol. 148 (5): 571-601.
- Косић, М. (1925). *Основи економне теорије*. Београд: Геца Кон.
- Косић, М. (1929). *Савремени економско-политички тренци, особито у средњој Европи*. Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов.
- Косић, М. (1930а). Задачи наше аграрне политике и специјални аграрни кредит. *Друштвени живот* (2): 22-31.
- Косић, М. (1930б). Криза социјалистичке доктрине. *Друштвени живот* (3): 15-25.
- Косић М. (1930в). Око привредно-политичких програма. *Друштвени живот* (5): 23-29.
- Косић, М. (1931). *Превирења у светској привреди – криза капитализма?* Београд: б.и. (првобитно објављено у наставцима у *Српском књижевном гласнику*).
- Косић, М. (1933). *Большевизам, фашизам и национал-социјализам*. Чачак: Чачански глас, св. 1.
- Косић, М. (1934). *Проблеми савремене социологије*. Београд: Труд.

- Косић, М. (1940). Политичке идеологије и савремена економска теорија. *Правна мисао* (9-10): 417-429.
- Косић, М. (с.а.). *На истаориској раскрсници*. Препород.
- Mises, L. von (1976). *A Critique of Interventionism*. New Rochelle: Arlington House.
- Митровић, М. (1982). Мирко Косић. *Социолошки лексикон*, Београд: Савремена администрација.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- Петровић, Д., М. Станојевић (2012). Мирко Косић – једна заборављена социологија. <http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=254:2012-07-01-12-40-03&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41> 13.7.2012.
- Tinbergen, J. (1952). *On the theory of economic policy*. Amsterdam: North-Holland.

Boško Mijatović
CLDS
Belgrade

Summary

ECONOMIC IDEAS OF MIRKO KOSIĆ

This article presents and analyses the main economic ideas of Mirko Kosić (1892-1956), probably the most prominent Serbian sociologist before World War II. Kosić was an educated economist and has written noticeably on economic issues. The author's main conclusions are the following: (1) Kosić belonged to the Younger Historical School of economics since he believed in the necessity of accentuating the moral element in economic study; (2) he wrote primarily on the most global issues (choice of political and social system, social justice, history of economic doctrines), so his economic work to a large extent belongs to political philosophy and (3) his affection was, at least in his younger years, turned towards the "third way", social reformism that would lead to a non-Marxist type of socialism, although he remained quite vague on what a just society would actually look like, who would change the capitalist system and how it would be carried out.

Key words: *economics, society, social question, capitalism, liberalism, socialism, Mirko Kosić*